

Móser Zoltán

Anigma, rejtvény, rejtély, számadás

avagy miről is szólnak
a Szent László-legenda középkori falképei

„Ugyanazon a napon László herceg látta, hogy egy pogány egy hajadont – aki igen szép volt – maga mögé ültetett a lóra, ennek utána siet lován, amelyet »zang«-nak hívtak, de a herceg nem tudta elérni a pogányt és ezért Szent László herceg odakiált a leánynak, mondván: fogd meg a leányt övénel fogva és vesd magad a földre, a leány ezt tette és Szent László herceg ráveti magát a pogányra és hosszan küzdenek egészen addig, míg a hajadon egy harci bárdal levágta a pogány egyik lábát, úgy, hogy elesett, akkor Szent László a hajánál megragadta és a leány levágta a nyakát...”

Mügelin Henrik: *Chronica Hungarorum. Magyarok krónikája.*¹

„Egyszer csak meglátja a boldog emlékezetű László herceg, hogy egy pogány egy szép magyar lányt hurcol a lován. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy az a váradi püspök lánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, akit Szögnek nevezett. Midőn pedig utolérte, hogy lándzsájával leszúrja, képtelen volt reá, mivel sem az ő lova nem vágatott gyorsabban, sem amazé nem maradt vissza semmit sem, hanem mintegy kartávolság maradt a lándzsa és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a lányra, és mondá: Szép húgom, ragadd meg a kunt az övénel fogva, és vesd a földre! Az meg is tette. Midőn a földön hevert, Szent László herceg távolról lándzsát akart belé vetni, hogy végezzen vele. De a lány nagyon könyörgött neki, hogy ne ölje meg, hanem bocsássa szabadon. Ebből is kitetszik, nincsen hűség az asszonyokban, mert bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg pedig hosszan küzdött a kunnal, és elvágva annak inát, megölte. De a lány nem a püspök lánya volt.”

Képes Krónika

Nem sokkal azután, hogy befejeztem az egyetemet és a középkori Magyarországot felfedezésére (vagyis lefényképezésére) adtam a fejem, váratlanul kaptam egy olyan feladatot, amelyen – akkor nem sejtettem – közel öt évig dolgoztam. Több ezer kilométert beutaztam, s aztán több mint egy évtizedig vártam, hogy lássam könyv alakban munkám eredményét. A megtisztelő feladatot László

¹ Mügelin Henrik Nagy Lajos magyar király udvarában élt: 1358–65.

Gyula régész adta, akinek neve is, munkássága is jól ismert. Pályája elején (1943-ban) már írt a Szent László-legenda középkori falképciklusról, boncolgatta annak jelentésrétegeit. Pontosan ötven évvel később, életének alkonyán láthatta és vehette kézbe erről szóló összefoglaló munkáját.² A zavaros könyvterjesztésnek köszönhetően boltban alig volt hozzáférhető. Úgy tudom, hogy az utolsó példányt, amely raktáron volt, én vásároltam meg. Pedig fontos könyv volt, olyan, amelyet majd mindenkinek az asztalára szívesen letennék. Az előszóból idézek:

„Idestova negyven éve foglalkozom a *Szent László-legenda* középkori falképeivel. Ezeknek fő mondanivalója a magyar leány elrablása, a rabló üldözése, a párviadal és végül a pihenés jelenete.

Ez a jelenetsor a magyar művészettörténeti irodalomban mint a cserhalmi vagy kerlési (Kyrieleys a „Képes Króniká”-ban) csata szerepel. A kerlési csata történeti valóság volt. Újabb kutatások szerint 1068-ban a moldvai uzok (torkok)³ törtek be Erdélybe és szenvedtek vereséget Kerlésnél. Hogyan lettek a legendában kunok az uzokból, megoldandó történelmi, néptörténeti kérdés.

E középkori falfestményeket nagyrészt a történeti Magyarország peremvidékein, határőr területein találjuk, ritkábban az ország belsejében is felbukkannak. Középkori művészetünkben ez az egyetlen ábrázoláskor, melynek párját nem találjuk sem a nyugati, sem a bizánci művészetben, legközelebbi párhuzamai az egykorú mohamedán miniatúrák közé vezetnek, időben pedig a szkíta időkig. Ez a felismerés a századforduló kiemelkedő régész-történészének, Nagy Gézának a nevéhez fűződik és jómagam dolgoztam ki. Feltevéssel szemben kezdetben nagy volt művészettörténészeink ellenkezése, mert ők úgy gondolták, hogy ilyen mozgalmas kompozíció csak itáliai művésztől származhat, aki a nagyváradi székesegyházban festette volna meg ezt a képszalagot, és falusi templomaink piktorai ezt utánózták volna. Sikerült kimutatnom – és a könyv folyamán bőven megismerkedhet érveimmel az olvasó –, hogy a legenda gyökerei Keletre nyúlnak, előzményei szinte az őskortól kezdve megvannak a steppén és Iránban.”

*

Megváltozott formában és tartalommal a 2000. év karácsonyára szép albumként ebből a képanyagból jelent meg egy újabb válogatás. A könyv megjelenését a Paulus Hungarus (a Szent Domonkos-rend magyarországi kiadója) és a Kairosz Kiadó közösen vállalta.⁴

A szép kiállítású kötet két tanulmányt tartalmaz: *Szent László „apokrif szentsége”* címmel Hankovszky Béla domonkos atya írását, és Kerny Terézia művészettörténész művét, amelynek témája *Szent László tisztelete és középkori ikonográfiája*.

Jékely Zsombor hosszabb recenziójából idézek néhány részletet:

² László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*, Bp., 1993

³ Az Aral-tó vidéki oguzok közül kivált nomád, török nyelvű nép, akik nyelvileg a kipcsak csoportba tartoztak (Erdélyi István)

⁴ Hankovszky–Kerny–Móser: *Ave Rex Ladislaus*, Bp., 2000

„Hankovszky írása kimondottan a László-legenda képciklusairól szól, Kerny Teréziáé Szent László hazai tiszteletéről és ikonográfiájáról általában, így már az sem világos, hogy miért nem ez került a kötetben előrébb. Kerny logikusan felépített írását azzal zárja, hogy a legenda képciklusáról a kötet másik tanulmányában olvashatunk. Az olvasó azonban jobban tenné, ha a freskókkal kapcsolatban is Kerny Terézia írásaihoz fordulna. Kernytől itt csak Szent László tisztelete és általános ikonográfiája van megírva, a kerlési ütközet ábrázolásáról írott legújabb tanulmánya megtalálható a Történelem-Kép katalógusban, illetve egy nehezebben hozzáférhető tanulmánykötetben. Ezekből az írásokból ugyanis világos képet kaphatunk a legendaciklus kialakulásáról, elterjedéséről és legfontosabb példáiról. Hankovszky tanulmánya ezzel szemben inkább csak összezavarja a magyar szentek iránt érdeklődő olvasót. Nagyrészt László Gyula megállapításain alapuló fejtegetéseiből hiányzik az a koherencia, amely László Gyula írásaiban – minden vitatott pontjuk ellenére – megvolt. A szerző gyakorlatilag a modern történeti és művészettörténeti szakirodalom szinte teljes figyelmen kívül hagyásával írta meg tanulmányát. A bibliográfiában elsősorban néprajzi jellegű írások találhatóak, pedig a tanulmány szándéka szerint nem Szent Lászlónak a néphagyományban megjelenő képével foglalkozik, hanem középkori ábrázolásaival. Ennek megfelelően a témával kapcsolatban újat kereső művészettörténésznek semmit sem mond. Abban sem vagyok biztos, hogy az érdeklődő nagyközönségnek éppen egy ilyen könyvre van szüksége. (...) Recenzens a jelen helyzetben csak annyit mondhat, hogy továbbra is várjuk a nagy Szent László-monográfiát és adattárát Kernytől.” Ezt részben elkészítette a művészettörténész, de korai halála megakadályozta, hogy „véghezvigye nagy hírű munkáját”.

*

A két könyv közé illik időrendben a rajzfilmrendező Jankovics Marcell könyve, amelynek első kiadása 1987-ben látott napvilágot *Csillagok között fényes csillag – A Szent László legenda és a csillagos ég* címen.

A rövid ismertető szerint „ez a könyv egy falképeken megörökített középkori legendáról és a csillagokról szól. Két, látszólag teljesen külön világ ez, ugyan mi közük lehet egymáshoz? – kérdezheti most az olvasó. Egy régi elbeszélés (mítosz, monda, mese vagy legenda) avagy kép és az ég csillagábrái között bármiféle kapcsolat keresése lehet erőltetett a mi szemünkben, ám keletkezésük idején ez sokkal természetesebb volt. Az ember másféleképpen tekint az égre, mást keres és lát a csillagokban, mint régen – mondjuk – a távcső fölfedezése előtt. Eleink számára a csillagképek nem csupán vonalakkal összeköthető fénypontok voltak, a bolygók sem csak az ég pontszerű vándorai, hanem hatalmas természet-, sors- és történelemformáló erők megtestesülései. Meghatározták az ember világképét, s jelen voltak életében: ünnepeiben, tudományában, művészetében. A csillagoknak a középkori gondolkodásra gyakorolt hatását mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a mindenható egyház az ünnepeit, köztük természetesen a szentekét, a régi pogány európai kalendáriumokhoz igazította, s igen sok szentje az első mártírok közül nem is volt élő alak, hanem »csupán« naptári – csillagászati és asztrológiai jelkép-konstrukció. E szentek antikvitástól kölcsönzött és »megkeresztelt« személye,

élettörténete és ünnepnapja a hozzá tartozó rítusokkal antik planétaisteneket, a naphoz illő csillagászati »eseményeket«, az évszakra, hónapra jellemző mezőgazdasági tennivalókat jelzett. Az asztrálszimbolika középkori elevenségét mutatja, hogy még az egykor valóban élt, történelmi szentek körüli, szinte nyomban haláluk után meginduló legendaképződés is telis-tele van csillagászati utalással.”

Időrendben a legújabb a közelmúltban Rimaszombatban megjelent szép album, amelynek szerzője B. Kovács István régész, néprajzos, népmesegyűjtő. Gömöri lévén jól ismeri az ottani freskókat, s ezeket összefüggésbe hozta az általa gyűjtött néhány mesével, mesemotívummal, az elveszettnek tudott magyar hősepikával, amelyet egy évvel ezelőtt *Világ vitéz. Magyar hősepika* címen jelentetett meg.⁵ Ez a rimaszécsi, néhai Busa Viktor meséit tartalmazza. A *Felvidék ma* recenzese rövid összefoglalójában (2017. 01. 17.) az alábbi sorokkal ajánlja az olvasók figyelmébe ezt a mesegyűjteményt:

A magyar hősepika bő két évszázada foglalkoztatja írástudóinkat. A téma iránti kiemelt érdeklődés nem sajátosan magyar jelenség. A nemzetté válás folyamatának kezdetén a különböző európai népek a nemzeti identitás egyik sarokkövét vélték meglelni a hősénekekben, eposzban, naiv- vagy népeposzban. A téma tehát a 19. század elejétől kísért.

„Azóta is szorgosan gyűjtögetjük az adatokat legrégibb krónikáinkból, baladáinkból, meséinkből, hitvilágunkból, nem feledkezve meg a képi ábrázolásokról sem, és bevonva a kutatásba a rokon keleti népek gazdag epikai emlékanyagát is. Szedegetjük a morzsát, miközben a hősepika a maga teljességében végig itt volt az orrunk előtt! Igaz, nem verses formában, azaz hősénekként maradt fenn, hanem prózában. Így is több mint rejtély, hogyan nem sikerült kétszáz év alatt megtalálni!” – mondja B. Kovács István, a könyv szerkesztője.

A *Világ vitéz. Magyar hősepika* címen megjelent kötet öt történetet tartalmaz. „Történeteink főhőse, a más-más néven (Szégény János / Szőlő-Szült-Kálmány / Szégény-Halász-Féri) szereplő, ám egy és ugyanazon vitéz »bő Magyarországon«, egy, a Rima / Sajó mentén élő vén cigányasszony gyermeke. A földi apja csupán nevelője, mert a főhős Atyánk-Teremtő-Jó-Isten révén félig isteni származású. »Táltos, aki mindent tud a világról.«

Sorsa, akárcsak a többi szereplőé, eleve elrendeltetett. Isteni származásának és megváltói-szabadítói küldetésének megfelelően rendkívüli feladatokra hivatott. Kalandos útján csodás lova és kardja, Világ-Szépségé és keresztszüleik, valamint más mitikus alakok és földi hősök segítik. Mindhárom világréteget megjárja, s miután legyőzi legnagyobb ellenfelét, a túlsó fél-világ vitézét, az Ég-Világ ura pedig önként átadja neki a koronáját, elnyeri az »Egész-Világi-Vitéz« címet, s Világ-Szépségé kezét.”

Alakjában mitikus és hősi elemek keverednek. Személye egyidejűleg vetíti elénk az isteni eredetű mitikus heroszt és a sorsában elrendeltetett epikus hőst. Ő az, akit krónikáinkban és középkori diplomaink falán Szent László alakjában örökítettek meg.

⁵ B. Kovács István: *Világ vitéz, Magyar hősepika*, Rimaszombat, 2016

Ezt a régóta érlelt gondolatát fejti ki B. Kovács István bő félszáz oldalon és ugyanennyi képpel *A Szent László legenda – szóban és képekben* címmel megjelent új könyvében, albumában.⁶ Mint a képek szerzője elmondhatom, hogy az eddigi tárgyalt könyvek, albumok közül nyomdailag, formájában is ez a legszebb könyvünk. Azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a mesegyűjtemény ismerete nélkül nem biztos, hogy világosan érthető ennek a könyvnek a legfontosabb, új gondolatot felvető mondandója, szándéka.

Azzal a számadással kezdi a szerző az előszót, hogy ezt a legendát könyvtárnyi irodalom tárgyalja. „Történészek, régészek és néprajzkutatók, művészet-, irodalom- és művelődéstörténészek egész nemzedékeit foglalkoztatta, s foglalkoztatja.” „Egy évszázada él a sejtés – írja a szerző az előszóban –, hogy a legenda az elveszettnek hitt magyar hősepika emlékét őrzi! Noha az elmúlt évszázad alatt a sejtés már-már bizonyossággá szilárdult, a legenda a legutóbbi időig megőrizte titkát. A múlt idő használatát az indokolja, hogy Gömöriből előkerült a szinte teljes szövegváltozat, amely a legendát is megvilágítja.

A téma sok jó szándékú magyar embert is lázban tartott (és tart), akik nem szakmai indíttatásból fordultak a legenda felé! Oka volt, oka van ennek is. A hősepika ugyanis több mint szakmai kérdés. A hősepika nemzeti ügy! Jelkép, amelynek ott a helye legszentebb közösségi szimbólumaink, a koronázási ékszer, címer, zászló és himnusz mellett.

A Szent László-legendá eszmeiségét az a Prohászka Ottokár székesfehérvári római katolikus püspök fogalmazta meg a legszebben a trianoni döntést követő bódultságban, aki a losonci református gimnáziumban tanult meg magyarul érezni és gondolkodni:

»Szent László nem tanít, ő nem apostol, de ő küzd, harcol, s győz a kereszténységért. A nép hajlamait, harci hagyományait, bátorságát, vitézségét lépteti be az eddig inkább csak tűrő, szenvedő, csöndes megadású kereszténységbe, s ezzel vezeti be az Egyházat a magyar népeletbe. A népnek ugyanis a hős, a dalia, a vitéz harcos tetszik. Az ősi dicsőség pogány egén ott ragyogtak a hősök, a magyar kar, a bátor szív, amelytől egy világ reszketett, nem szűnt meg lelkesíteni a népet, s eddig ez mind hiányzott a kereszténységben. Az emberek meg voltak ugyan keresztelve, de a nép még nem, mert a nemzet akkor válik kereszténnyé, amikor eszményeit keresztelik meg.«

Ennek a szándéknak a jegyében »keresztelték meg« azt a pogány magyar hősi epikát, amelyet... immáron átértelmezve, legrégebbi krónikáinkban és templomaink falán is megörökítettek.

Am annak ellenére, hogy pogány eleink »roppantott város«-át Váradal helyettesítették, hogy a pogány világjárást a kerlési csatával váltották ki, hogy a főhős Szőlő-Szült-Kálmány / Szegény János / Szé'gény-Halász-Féri szerepét magára Szent László királyra osztották, hogy a vele egyenrangú hősi ellenfelét, Világ-Dumóshátú-Vitézt / Griffmadár-Vitézt / Feketë-Szurkos-Pajit a kunra cserélték, Világ-Szépségét pedig a váradi püspök lányaként, László király nővéreként, illetve Szent Ágnesként mutatták be, nem jártak teljes sikerrel. Az ősi pogány történet olyannyira beleivódott a magyar emlékezetbe, hogy egy ezredévnnyi keresztényiség sem volt képes eltüntetni.

⁶ B. Kovács István: *A Szent László legenda – szóban és képekben*, Rimaszombat, 2017

A jelen könyvből kiderül az is, hogy a keresztyén legendában elraboltként bemutatott, ám az eredeti hősepikai történetekben még Világ-Szépségként szereplő leány voltaképpen a férfi főhőssel (s annak ellenfelével) legalábbis azonos súlyú szereplő, aki utóbb, keresztyénített felfogásban, megszabadítottként magát az országot, Hungáriát jelképezve magasztosult fel.”

„Ez a kötet a Szent László-legendaként ismert történet valós arcát, annak hősepikai előzményét kívánja felmutatni – véli a szerző –, azt az átalakulást, amelynek következtében pogány hősepikánkból keresztyén nemzeti mítosz lett.”

A számadás végére teszem azt a Juhász Gyula-verset, igricnótát, amely nekem a legnagyobb meglepetéssel szolgált, és szintén rejtélyes. A Hét 1907. szept. 8-i számában jelent meg. A cím világosan arra utal, hogy itt a három szereplő közül a leány az, aki a főszereplő, akiért a két férfi (hős) küzd, és akit egy leány-, asszonyszöktetés közben raboltak el.

Juhász Gyula

A váradi püspök lánya Igricnóta

A váradi püspök lánya!
Rózsaszál a szöghajába.
Tisza mentén, Bihar táján
Nem akad több olyan szál lány.

Patyolat a teste, lelke,
A legények veszedelme,
Szava bűbáj, tánca örvény,
Mért is nincsen rája törvény?

Cserhalomnál csata van ma,
Pogány kunság riadalma,
Hull a tar fej, mint az alma,
Magyaroknak diadalma.

László vezér lova táltos,
Vezeti a Boldogságos,
László vezér bárdja talál
És ha talál, az a halál!

Ott fut egy kun. A nyergében
Drága teher hever szépen.
A nyergében – csípje kánya! -
A váradi püspök lánya!

Nosza rajta, rajta, rajta!
László lova rárófajta,
Széltől vemhes anya lánya,
Utoléri nemsokára!

Rövid a harc. Kun legénynek
Búcsút int a drága élet,
De a karját esdve tárja
A váradi püspök lánya!

„Ne bántsod, lovag, ezt a legényt,
Szeretem én szívem szerént,
Vagy ha bántod, magad bánod,
Letörsz akkor egy virágot!”

László vezér karja lankad,
– Soha még ily diadalmat! –
Karja lankad, szíve bágyad,
A pusztának nekivágtat.

Igric ajkán új nóta szól
A bihari sátrak alól.
László vezér sír a dalon:
„Hej Cserhalom, haj Cserhalom!”

László hősnek neve támad,
Visszazengi minden század!
Csak a szíve maradt árva,
...Hej, váradi püspök lánya!

Aki elmegy Gömörbánya középkori (ma evangélikus) templomába, az, ha figyelmes és türelmes szemlélő, erről talán meggyőződik. Itt tehát nemcsak egy régi, pogány kori mítosz, legenda átértelmezéséről van szó, hanem egy valós szerelmi történetről, egy szerelmi háromszögről, amely talán (ezért is?!) mai, modern. Vagyis ezek a képek 600-700 év messzeségéből is üzennek a mának, a ma emberének: csöndben, rejtélyesen (rejtjelesen?) és szépen. Akinek van szeme a látásra, az meghallja ezt az üzenetet.